

James Mace Ward

JOZEF TISO

KNĚZ, POLITIK, KOLABORANT

JOZEF TISO

JOZEF TISO

KNĚZ, POLITIK,
KOLABORANT

James Mace Ward

sloart

Copyright © 2013 by Cornell University
Czech edition © 2018 Nakladatelství Slovart
Translation © 2018 Zdeněk Huml

Z anglického originálu díla Jamesa M. Warda
Priest, Politician, Collaborator: Jozef Tiso and the Making of Fascist Slovakia
které vyšlo v nakladatelství Cornell University Press
přeložil Zdeněk Huml

Autorizaci českého vydání zprostředkovala agentura GRAAL Agencja Literacka
Vydalo Nakladatelství Slovart, s. r. o., v Praze roku 2018

Redakce Jan Sušer

Korektury Jiří Kettner

Editorka Marie Iljašenko

Sazba Alias Press, s. r. o., Bratislava

Tisk FINIDR, s. r. o., Český Těšín

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této knihy nesmí být
reprodukována v knižní, elektronické ani jakékoli jiné podobě,
ukládána do databází či rozmnožována bez předchozího
písemného souhlasu vydavatele.

Cena uvedená na obálce je nezávazným
doporučením pro konečné prodejce

10 9 8 7 6 5 4 3 2 1

ISBN 978-80-7391-875-0

www.slovart.cz

Věnováno Martině

There is no such thing as the State
And no one exists alone...
We must love one another or die.

W. H. Auden, „September 1, 1939“

Obsah

	Předmluva Jana Rychlíka	9
	Předmluva autora	15
	Úvod	17
1	„Za Boha a naši vlast“, 1887–1918	29
2	Osobní převrat národní a politický, 1918–19	59
3	„Za Boha a za národ“, 1919–25	86
4	Selhání „aktivismu“, 1925–33	113
5	Pokušení světa, 1933–38	157
6	Boj za pravdu, 1938–39	190
7	Svatá přesvědčení, 1939–44	234
8	Prohrané bitvy, 1944–2011	282
	Závěr. Trnová koruna	323
	Poznámka ke zdrojům	330
	Zkratky	334
	Poznámky	339
	Rejstřík	404

Mapy a ilustrace

Mapa 1	Střední a východní Evropa r. 1910	20
Mapa 2	První republika, 1918–38	21
Mapa 3	Druhá republika, 1938–39	22
Mapa 4	Slovenská republika, 1939–45	23
Obrázek 1	Jozef Tiso, cca 1918.	147
Obrázek 2	Andrej Hlinka na Pribinových slavnostech, 1933	147
Obrázek 3	Karol Sidor, Tisův politický sok z třicátých let, při volbách na podzim roku 1938	148
Obrázek 4	Tiso na Jubilejní manifestaci oslavující výročí Pittsburské dohody, 1938.	148
Obrázek 5	Stejná fotografie ve zfalšované, poválečné podobě.	149
Obrázek 6	Uvítání Tisa v Berlíně dne 13. března 1939.	149
Obrázek 7	Návrat z Hitlerova hlavního stanu na podzim roku 1941	150
Obrázek 8	Farář Slovenska	151
Obrázek 9	Tisův kult osobnosti	152
Obrázek 10	Tiso a Tuka během pobytu vlády v Tatrách, datum neznámé	153
Obrázek 11	Tiso a Hitler	154
Obrázek 12	Tiso vyznamenávající německé vojáky	155
Obrázek 13	Válečný zločinec – Tiso navracený do země v poutech, 1945	156
Obrázek 14	Mučedník – pohlednice zhotovená na jeho památku	156

Předmluva Jana Rychlíka

Jozef Tiso – Člověk včerejška

Do rukou českých čtenářů se dostává očekávaná biografie Jozefa Tisa od amerického historika Jamese Mace Warda s příznačným názvem Jozef Tiso – kněz, politik, kolaborant. Pro žádného z Čechů tento katolický kněz a politik jednoznačně není hrdinou, pro naprostou většinu není ani nepřitelem či zrádcem, jako tomu bylo po druhé světové válce. Z pohledu druhé dekády 21. století také rozhodně není osobností, která by Čechy a Slováky rozdělovala. Je tedy „člověk včerejška“, jehož názory dnes už nikoho nezajímají?

Slovenskou společnost Jozef Tiso rozděloval vždy a rozděluje ji dodnes. Pro její menší (a dodejme: dnes již jen velmi malou) část je stále hrdinou a mučedníkem, který položil svůj život za slovenskou samostatnost. Tisovi apologeti se dokonce pokusili prosadit jeho blahorečení. Proti tomu se však veřejně ohradila jednak slovenská židovská komunita, jednak řada slovenských intelektuálů. Pro převážnou část Slováků je Tiso totiž především neúspěšným politikem, který zavedl Slovensko do područí nacistického Německa se všemi z toho vyplývajícími důsledky. Současné slovenské politické elity se k Tisovi a jeho režimu nehlásí. Dnešní Slovenská republika jakožto moderní a demokratický stát se nepovažuje za pokračovatele válečné Tisovy Slovenské republiky, ale – podobně jako Česká republika – za nástupce demokratického Československa.

Jozef Tiso se narodil 13. října 1887 v Bytči na středním Pováží. Vystudoval teologii na univerzitě ve Vídni, kde v roce 1911 získal doktorát, pak působil jako kaplan na různých místech Slovenska. Za první světové války sloužil v letech 1914–1915 jako polní kurát na východní frontě, od roku 1915 pak vyučoval náboženství na piaristickém gymnáziu v Nitře a současně působil jako spirituál v tamním biskupském semináři. Před vznikem Československa se Tiso v slovenském národním hnutí neangažoval, ale nevystupoval ani proti němu. Hned po vzniku republiky se zapojil do činnosti Slovenské lidové strany vedené knězem Andrejem Hlinkou, přejmenované v roce 1925 na Hlinkovu slovenskou lidovou stranu (HSĽS). Tiso se stal místo-

předsedou HSĽS a jejím čelným ideologem. V roce 1925 byl poprvé zvolen poslancem Národního shromáždění a tento mandát si udržel až do zániku Československa v roce 1939. Kromě toho byl v letech 1927–1929 ministrem zdravotnictví. Tiso byl přesvědčeným autonomistou, či přesněji federalistou, a jako první jasně zformuloval právo Slováků na vytvoření autonomního státního útvaru v rámci Československa i teoreticky.* Po smrti Andreje Hlinky 16. srpna 1938 se stal Tiso vůdčí osobností HSĽS a slovenské politiky vůbec.

Tiso dokázal k prosazení autonomie Slovenska využít mnichovského diktátu z 30. září 1938, po kterém muselo Československo odstoupit pohraniční území Německu a pozice ústřední vlády byla proto politicky oslabena. 6. října 1938 si na jednáních v Žilině podřídil vedení ostatních hlavních slovenských politických stran a přinutil ústřední vládu v Praze, aby souhlasila s vyhlášením autonomie Slovenska. Stal se předsedou slovenské autonomní vlády. 13. března 1939 byl pozván do Berlína k Hitlerovi. Ten mu oznámil, že se rozhodl skoncovat se zbytkem Československa a připojit české země přímo k Německu. Tisovi důrazně doporučil, aby se Slovensko od českých zemí co nejrychleji oddělilo, protože v opačném případě na něm Německo přestane mít zájem. Následující den slovenský autonomní sněm skutečně vyhlásil samostatnost Slovenska, které se stalo satelitním státem nacistického Německa. Na podzim 1939 byl Tiso zvolen nejprve 1. října předsedou HSĽS a 26. října prezidentem Slovenské republiky. Pod Tisovým vedením se Slovensko jako spojenec Německa za druhé světové války připojilo k útoku proti Polsku a v roce 1941 i proti SSSR. Formálně vyhlásilo 13. prosince 1941 válku také ostatním státům antihitlerovské koalice – USA a Velké Británii.

Politický systém, který Tiso vytvořil, se nedá jednoznačně definovat. Jeho základem mělo být sociální učení katolické církve kombinované s myšlenkami stavovského státu, jak jej definoval rakouský sociolog a politolog Othmar Spann (1878–1950), jehož učení Tisa silně ovlivnilo. Tiso akceptoval Spannovu myšlenku stavovského státu, byť se pro odmítavý postoj Německa nakonec na Slovensku v praxi neuskutečnila. Tiso odmítal stejně marxismus jako politický liberalismus, a tudíž i soutěžení politických stran a parlamentní demokracii. Už v období autonomie vybudoval Tiso na Slovensku autoritativní režim jedné politické strany – HSĽS. Na druhé straně Tiso nebyl nacionálním socialistou a v rámci HSĽS představoval umírněné a konzervativní křídlo. Obratným manévrováním dokázal dokonce eliminovat vliv radikálního nacionálně-socialistického křídla vedeného Vojtechem Tukou a Alexandrem Machem. V důsledku toho byl slovenský režim – pokud šlo o per-

* Tiso, J.: *Ideológia Slovenskej ľudovej strany*. Praha 1930.

zekuci oponentů – poměrně umírněný (ovšem s výjimkou perzekuce Židů), takže až do vypuknutí Slovenského národního povstání nebyl na Slovensku vykonán ani jeden politicky motivovaný rozsudek smrti.

Tiso byl přesvědčeným antisemitou, byť v jeho případě nešlo o antisemitismus rasový, ale spíše náboženský. Jak sám řekl, za svých studií ve Vídni byl silně ovlivněn hnutím křesťanských socialistů Karla Luegera (1844–1910), tehdejšího vídeňského starosty, který učinil antisemitismus ústředním bodem svého politického programu.* Tisův antisemitismus tvořil nedílnou součást jeho slovenského nacionálního programu. V Tisově pojetí byl slovenský nacionalismus výrazem zájmů slovenského národa. Národ ale Tiso chápal čistě jazykově-etnicky a nábožensky, což už předem ze slovenské národní pospolitosti vyřazovalo všechny menšiny a především Židy. Tiso sám sice neorganizoval deportace Židů, ale ani proti nim nevystoupil. Jako předseda vlády a později jako prezident republiky podepsal ústavní zákon č. 68/1942 Sl. z. z 15. května 1942, kterým bylo – s určitými výjimkami – sankcionováno vystěhování Židů ze Slovenska do Němci okupovaného Polska. Navíc Tiso 15. srpna 1942 ve veřejném projevu v Holiči deportace schválil a odmítl názor, že jsou v rozporu s křesťanskou morálkou.** V roce 1944 se Tiso postavil otevřeně proti Slovenskému národnímu povstání, vzal na vědomí a dodatečně schválil povolání německé armády na Slovensko.

Jako prezident Slovenské republiky Tiso setrval jako poslední spolejtec Německa až do konce. V dubnu 1945 odešel ze Slovenska nejprve do Rakouska a pak do kláštera v bavorském Altöttingu. Zde byl ale vypátrán americkou zpravodajskou službou, zatčen a potom vydán československým úřadům. Tiso byl obviněn na základě retribučních nařízení Slovenské národní rady jednak z aktivního podílu na rozbití Československa, zavedení autoritativního nedemokratického režimu, podpory válečného úsilí nacistického Německa, účasti na deportacích Židů a zrady na Slovenském národním povstání. Národní soud v Bratislavě jej po tříměsíčním procesu odsoudil k trestu smrti. Žádost o milost prezident Edvard Beneš zamítl, protože ji vláda nedoporučila. V časných ranních hodinách 18. dubna 1947 byl Tiso na nádvoří věznice bratislavského krajského soudu oběšen.

V českém prostředí po válce byla samozřejmě za největší Tisův zločin považována jeho účast na rozbití republiky v březnu 1939, což ale pro větší část slovenské veřejnosti žádný zločin nebyl. Pohled na Tisa na Slovensku závisel od pohledu na slovenský stát a jeho režim. Stát

* Šimončíč, A. – Polcín, J.: Jozef Tiso, prvý prezident Slovenskej republiky. Zväz slovenských knihkupcov, Bratislava 1941, str. 17–18.

** Fabricius, M. – Hradská, K. (eds.): Jozef Tiso. Prejavy a články. II. (1938–1944). Bratislava, Academic Electronic Press (AEP) 2007, dok. 287, str. 492–493.

jako takový mohl být pro většinu Slováků celkem přijatelný, ale o režimu to neplatilo. Ľudácký režim byl nepřijatelný jak pro komunisty, tak pro demokraty různých politických směrů. Pro komunisty byl ľudácký režim formou fašistické diktatury v zájmu slovenské buržoazie a Tiso byl vnímán jako její představitel. Komunistům tedy na slovenském státu vadilo především to, že je státem buržoazním a navíc fašistickým. Pro demokraty různých odstínů byl ľudácký režim popřením zásad demokracie, parlamentní formy vlády a občanských svobod. Jak komunisté, tak demokraté svorně vnímali velmi negativně skutečnost, že se Tiso přimkl k nacistickému Německu a setrval po jeho boku až do konce. Na druhé straně je jasné, že pro řadu Slováků usilujících o samostatný slovenský stát byl Tiso hrdinou, protože vyhlášení slovenské samostatnosti byl v jejich očích akt morálně oprávněný a politicky zcela správný. Skutečnost, že slovenský národ poprvé v dějinách získal svůj samostatný stát, byť zcela závislý na Německu a s velmi problematickým režimem, měl pro slovenské nacionalisty natolik zásadní a přímo epochální význam, že nedokonalosti tohoto státu se jim zdály zcela nepodstatné.

Od konce druhé světové války až do roku 1989 byla osobnost Jozefa Tisa u nás hodnocena zásadně negativně, rovněž zahraniční demokratický exil jej odmítal. K Tisovi se v zahraničí hlásili slovenští emigranti spjatí s válečným slovenským státem a jejich sympatizanti. Pád komunistického režimu vedl všude ve východní Evropě k přehodnocování role politiků a osobností, které komunistická historiografie tím či jiným způsobem kritizovala nebo dokonce zatracovala. V mnoha případech tento proces ale vedl nikoliv k hledání vyváženého a objektivního pohledu na tyto osobnosti, ale jen k mechanickému obratu jejich hodnocení o sto osmdesát stupňů. Nový pohled byl tak nakonec neméně pokřivený jako ten starý. Uvedený proces se samozřejmě nevyhnul ani tehdejšímu Československu. V českém prostředí se objevila nekritická idealizace první Československé republiky a obhajoba činnosti prezidenta Emila Háchy, byť třeba říci, že celkově šlo ve druhém případě spíše jen o marginální záležitost. Na Slovensku začal být některými politickými kruhy nekriticky vynášen válečný slovenský stát, a v souvislosti s tím samozřejmě i osobnost Jozefa Tisa. Na Slovensko se vrátili někteří ľudáčtí emigranti, kteří zde spolu s několika domácími publicisty, často z řad předlistopadových komunistů, začali otevřeně propagovat Tisův kult. Na Slovensku také znovu vyšly některé práce oslavující Tisa, vydané již předtím v exilu. Od roku 1990 vznikla na Slovensku řada hnutí, která více či méně otevřeně žádala úplné osamostatnění Slovenska. Na prvním místě to byla Slovenská národní strana (SNS), ale silné separatistické tendence byly i v Křesťanskodemokratickém hnutí (KDĽ) Jána Čarnogurského

a později ve Hnutí za demokratické Slovensko (HZDS) Vladimíra Mečiara. I když jako celek se tyto politické síly k Tisovi a válečnému slovenskému státu nehlásily a naopak zdůrazňovaly, že příští samostatné Slovensko musí být demokratickým státem, mezi členskou základnou těchto stran jistě nechyběli stoupenci někdejšího slovenského válečného státu a obdivovatelé Jozefa Tisa. Právě v tomto období se Tiso stal znovu předmětem politických střetů jak mezi Slováky a Čechy, tak především mezi Slováky samotnými.

Diskuse o Tisovi pokračovala samozřejmě i po zániku Československa. V létě 1993 řekl košický biskup Alojz Tkáč, že Češi by se měli omluvit za Tisovu smrt. Výzva se setkala s rozporuplnou reakcí především na Slovensku. V českých zemích neměla ale žádný ohlas. Český velvyslanec v Bratislavě Filip Šedivý odmítl Tkáčovu výzvu jakkoliv komentovat s odůvodněním, že jde o výrok soukromé osoby, na který vláda České republiky nehodlá reagovat. Čím déle trvala samostatná Česká republika, tím více upadal v českém prostředí Tiso do zapomnění.

James Ward přišel na Slovensko právě na počátku devadesátých let, kdy byla osobnost Jozefa Tisa předmětem bouřlivých debat mezi historiky, publicisty i širokou veřejností. Zvládl obdivuhodně dobře slovenský jazyk, naučil se také maďarsky a prostudoval snad všechny dostupné materiály a literaturu týkající se Tisa. Výsledkem je velmi vyvážená kniha, která vyvolala jak na Slovensku, tak v zahraničí zasloužený ohlas. Nepochybně osloví i české čtenáře.

Předmluva autora

O Jozefu Tisovi jsem se poprvé doslechl na podzim roku 1992, když jsem jako dobrovolník učil v Československu angličtinu. S příchodem Nového roku, kdy se země rozdělila na Českou a Slovenskou republiku, jsem pojal myšlenku napsat tuto biografii. Následujících šest let jsem však pokračoval ve výuce angličtiny na Slovensku, v České republice a Thajsku a projektu Tisova životopisu jsem se vážněji začal věnovat až roku 1998. Poněvadž jsem chtěl odvést co nejlepší práci, brzy nato jsem započal svou přípravu historika.

V devadesátých letech byl Tiso předmětem hlasité snahy o rehabilitaci a symbolem všeho, co bylo na postkomunistickém Slovensku považováno za špatné: nacionalismu, autoritářství, xenofobie, bigotnosti a neofašismu. Byla to léta nejrozsáhlejší společenské diskuse o Tisovi, pro niž byly charakteristické zmatené a vyhraněné názory. Co jste si o něm mysleli, to hodně vypovídalo o tom, jakým směrem jste si přáli, aby se země ubírala, a jaké lidské hodnoty jste považovali za důležité. A co jste o něm věděli, se odvíjelo od toho, jaký úhel pohledu vůči němu zaujímal literatura, kterou jste četli a která byla neobyčejně polarizovaná.

Tato publikace vznikla právě na základě zmíněné slovenské diskuse ve snaze rozsoudit protichůdné názory na Tisa. Od té doby jsem od těchto otázek upustil. Zůstávám nicméně samozřejmě stále zcela věrný svému záměru podat co nejpresnější obraz Tisova života. Vyvracení mýtů, omylů a nesprávných výkladů však odvedlo mou pozornost od hlavního úkolu, totiž Tisovi porozumět. Chtěl jsem rovněž oslovit širší publikum, než by mi umožnil můj prvotní přístup. Třebaže na rozdíl od této biografie neprošla moje disertace revizí, čtenáři, které zajímá slovenská debata a otázky ohledně zdrojů, se mohou obrátit na mou dřívější práci.

Projekt jako tento nelze dokončit bez pocitu obrovského dluhu vůči všem, kteří byli tak laskaví a věnovali mi svůj čas či poskytli odbornou radu a podporu. Nerad bych však čtenáře zatěžoval pro ně nejspíš překvapivě dlouhým výčtem, a proto své poděkování zestručním. Dostalo se mi podpory v podobě několika štědrých grantů: stipendia na rakouská a středoevropská studia od Fóra současné Evropy na Stanford

University, disertačního stipendia od nadace Andrewa W. Mellona, stipendia nadace Charlese H. Revsona pro pobyt v Centru studií holocaustu amerického Muzea holocaustu, stipendia programu Fulbright-Hays na zahraniční výzkum pro doktorskou disertaci a grantu na pokročilý individuální výzkum od Mezinárodního výzkumného a výměnného výboru (IREX).¹ Těžil jsem rovněž z toho, že jsem byl členem fakult Stanfordu, Queen's University v Belfastu a DePauw University v Greencastlu. Můj dluh vůči vyučujícím, kolegům, duchovním, přátelům a rodině za to, že mě podporovali, je ještě tíživější. Doufám, že každý z vás chápe, jak upřímně jsem vám zavázán a jak moc si vás za vše vážím. Nyní bych ovšem rád jmenoval alespoň několik jednotlivců, kteří k dokončení tohoto projektu přispěli největší měrou – jsou to Norman M. Naimark, James J. Sheehan a Amir Weiner (všichni tři ze Stanford University), James R. Felak (z University of Washington), István Deák (z Columbia University), Emily Greble (z City College of New York), Ivan Kamenec (ze Slovenské akademie věd), Peter Magura (ze Slovenského národního archivu) a John Ackerman (z vydavatelství Cornell University Press). V neposlední řadě patří mé díky mojí ženě Martině Podsklanové – jedině já jsem na této knize pracoval více nežli ona.

Každá předmluva díla o střední Evropě musí nutně obsahovat i poznámku k terminologii. Tento region spornými geografickými názvy překypuje. Na počátku dvacátého století byla řada měst známá pod mnoha různými názvy. Upřednostnit jeden, jako například Bratislavu, před ostatními, jako je Pozsony, znamená dát přednost slovenskému nacionalismu před maďarským. Používat obě jména (či vícero – Pressburg, Prešporok, Wilsonovo město) znamená zatěžovat plynulost výkladu a mást čtenáře. Elegantní řešení tohoto dilematu zatím žádný autor nenašel. Mé vlastní, nikoliv elegantní řešení spočívá v používání oficiálního názvu města či oblasti z období, o kterém právě píšu. Doufám, že sporná povaha těchto míst je dostatečně objasněna tím, že místní názvy (stejně jako jméno hlavního protagonisty) se mění spolu s geopolitickou situací*. Názvy organizací či titulů periodik většinou překládám a jejich původní název uvádím v poznámkách. Výjimku tvoří případy, kdy jsem měl pocit, že se čtenář snadno dovtipí významu a obohatí se objevováním ztraceného mnohojazyčného světa.

Prosinec 2012, Greencastle, Ind., USA

* V českém překladu jsme přístup pozměnili kvůli plynulosti textu a gramatice. Jména míst důležitých pro text sice uvádíme v jejich dominantní oficiální formě a jazyku, ale po zbytek textu jsou přeloženy do slovenštiny nebo češtiny.

Úvod

Pýchou slovenské Bytči je její zámek. Tuto úchvatnou ukázkou italské renesance v Uherském království nechal postavit v šestnáctém století Franciscus Thurzo, původně katolický biskup, který přestoupil na luteránství. Thurzova rodina pevnost využívala jako sídlo pro dohled nad svými rozsáhlými pozemky ve Felvidéku neboli Horních Uhrách, jak se tehdy území Slovenska říkalo. Dnes zámek patří mezi národní kulturní památky a sídlí v něm jeden ze slovenských státních archivů. Cesta do hlavní čtárny vede nejprve přes impozantní vstupní bránu a dále po omšelých schodech nahoru do druhého podlaží arkádového nádvoří. Stěny tu zdobí nástěnné malby vyobrazující válečné hrdiny, a jejich morální poselství ještě posilují latinské nápisy. Žádné z dětí, které se stejně jako já v onen podzimní den roku 2004 po zámku procházely, pravděpodobně latinsky neumělo, přesto se domnívám, že na některé z nich tato památka významným způsobem mravně zapůsobila. Slovenskou historiografií bývá František Thurzo či Turzo považován za uherského magnáta slovenského původu, dokonce i proto-slovenského nacionalistu. Pro své slovenské obdivovatele představuje symbol odolnosti jejich kultury vůči maďarským snahám ji asimilovat. Maďarská historiografie si naopak Františka přivlastňuje pod jménem Thurzó Ferenc a považuje jej za *Magyara*. Toto dobové označení nerozlišovalo mezi Maďary a Slováky, ale dnes se většinou chápe pouze ve smyslu Maďar.

Naproti bytčanskému zámku se oku naskytuje ošklivý pohled – na polorozpadlou synagogu. Tu dal postavit v osmdesátých letech devatenáctého století německy mluvící židovský zakladatel místního pivovaru baron Popper. V den mé návštěvy se před vstupem do uzavřené synagogy těsnaly zaparkované automobily a novinový stánek. Zchátralost budovy bila do očí, obzvlášť v porovnání se sousední, o dost starší stavbou. Z fasády synagogy již opadaly velké kusy omítky. Mnoho oken bylo rozbitých. Na střeše se zakořnil malý stromek. Když jsem klopýtal po zarostlém pozemku, objevil jsem na zadní zdi svastiku a drobným písmem vyrytý nápis *Juden raus*. I přes léta zanedbávání,

ba i znesvěcování, označují zástupci města synagogu za součást místního dědictví. Na internetových stránkách města svatyně figuruje v seznamu kulturních památek na čtvrtém místě, předchází jí kostely a následuje náměstí.¹

Židovská obec, jejíž členové se na toto místo chodili modlit, nejprve vzkvétala a poté zmizela v politickém prostoru, který prošel zásadními proměnami. Roku 1890, kdy byla země ještě součástí Uherského království a město neslo název Nagybittse, tu v rámci celkového počtu 2885 obyvatel žilo 535 Židů. Roku 1921 byla země již demokratickým Československem, město se nazývalo Velká Bytča a žilo tu 486 Židů. Roku 1940 za fašistické Slovenské republiky bydlelo v okrese Velká Bytča 413 Židů. Roku 1950 ve znovuzřízení, komunistickém Československu měl okres Bytča čtyřicet židovských obyvatel. V roce 2001 v nové, demokratické Slovenské republice v okrese žili Židé dva.²

Kromě bytčanské synagogy se na druhé straně města nacházelo další významné místo života židovské obce – starý hřbitov. Historické fotografie hřbitov zachycují jako skromný, ale půvabný. Roku 1979 byl zrušen, ostatky převezeny a na vyčištěné půdě vyrostlo sídliště. Jeho prefabrikované panelové domy stvrzovaly komunistický závazek sociální spravedlnosti – vizi finančně dostupného, pohodlného a funkčního bydlení pro masu. Podle západních standardů byly byty stíněné, jednotvárné a laciné. Začalo se jim přezdívat králíkárný a již v letech sedmdesátých se staly symbolem selhání režimu. Po pádu komunismu roku 1989 sponzoroval potomek bytčanských Židů postavení pomníku uprostřed sídliště. Památník vyrobený z leštěných žulových desek má tvar rovnoramenného trojúhelníku a nese vyryté nápisy ve slovenštině, angličtině a hebrejštině. Část nápisu ve slovenštině zní: „Nech je tento pomník aj pamiatkou na duše mučeníkov zo židovskej obce v Bytči, ktorí boli deportovaní do táborov smrti v rokoch 1942–1944 a nemohli byť pochovaní podľa židovských obradov.“

Většina lidí, kteří dnes projdou okolo pomníku, jsou katolíci. Ti tvoří více než 90 % místní populace.³ Jejich hlavním chrámem je kostel Všech svatých. Ačkoliv kostel pochází rovněž ze šestnáctého století, nenese stejně významný dějinný ráz jako zámek. Výhodu mu však poskytuje jeho poloha. Zatímco zámek stojí na okraji Bytči, kostel poblíž řeky, náměstí a radnice symbolizuje střed města. Jakmile se o sobotních ránech rozezní zvony robustní kostelní věže, lze snadno uvěřit, že celé město je katolické a slovenské a že tomu tak bylo vždy. Pro oddané slovenské katolíky takové chvíle potvrzují přetrvávání náboženských a nacionalistických hodnot i přes dlouhá desetiletí nepřízně, pronásledování a perzekuce. Jedná se o převažující, sebeoslavující představu o víře, na Slovensku živenou zejména návštěvami charismatického slovanského pastora Jana Pavla II.

Hned za rohem od radnice se nachází dům, kde se Jozef Tiso, protagonista tohoto životopisu, narodil. Jde o nízkou stavbu, charakteristickou pro místní rodinné domky, se střechou z červených tašek a omítkou v barvě lila s bílým lemováním. Kovové dvoukřídlé dveře, dostatečně široké i pro automobil, vedou na dvorek rozdělující dům na dvě části. V devadesátých letech slovenští nacionalisté budovu proměnili v muzeum připomínající život Tisa, římskokatolického kněze, teologa a prezidenta Slovenské republiky v letech 1939–45. Tato upomínka zatím úspěch neslaví. Webové stránky města se zmínce o muzeu i Tisovi pečlivě vyhýbají, třebaže se jedná o nejslavnějšího místního rodáka.⁴ Na venkovní zdi domu visí pamětní deska s basreliéfovým portrétem Tisa, s profilem pro jeho zavalitý obličej ne příliš lichotivým. Když jsem tam přišel, byl dům zavřený a návštěva se musela sjednat předem. Pod pamětní deskou visel velký seschlý květinový věnec a poblíž hořela jedna svíčka. Nápis věnovaný Tisovi při výročí jeho narození roku 1991 zahrnuje i jeho prezidentské motto: „Verní sebe – svorne napred.“

Při pohledu zpět byla většina Tisova života příběhem slovenských a katolických úspěchů. Jako vynikající student mohl navštěvovat nejehtnější seminář, jaký mohly tehdejší Uhry nabídnout, a v církevní hierarchii postupoval takovým tempem, že se už jako třicetiletý zdál být předurčen stát se biskupem. Po vzniku Československa v roce 1918 Tiso započal svou neméně úspěšnou politickou kariéru. Pomohl založit Slovenskou ľudovou stranu, největší slovenskou politickou stranu meziválečného období. Pod vedením Andreje Hlinky, rovněž kněze a politika, neúnavně pracoval po dvacet let, aby zvýšil životní úroveň v Československu, bránil katolické zájmy a získal pro Slovensko autonomii. Ačkoliv jej neustále zaneprazdňovaly politické úkoly, vždy si našel čas, aby se postaral o duchovní potřeby svých farníků. Když například v letech 1927–29 působil ve funkci československého ministra zdravotnictví a tělesné výchovy, trávil obvykle týden zčásti ve svém politickém úřadu v Praze a zčásti ve svém úřadu náboženském v dalekých Bánovcích nad Bebravou. V rámci strany reprezentoval politiky umírněné křídlo. Jako významný představitel parlamentu zdůrazňoval, že se politické boje musejí vést zákonnou a nenásilnou cestou, a celkově měl raději, když byla jeho strana součástí koaliční vlády. Pro mnoho katolíků představoval vzorového kněze, pro mnoho Čechů zase tu nejlepší naději toho, že se jeho strana začlení do politického systému Československa. Záhy poté, co se Tiso dostal po Hlinkově smrti roku 1938 do čela strany, dosáhl svého největšího vítězství, totiž autonomního Slovenska. Po vzniku samostatného státu roku 1939 ho slovenský sněm jednohlasně zvolil prezidentem. V této funkci Tiso setrval pět let.